

УДК: 811'162.3:[81'38:81'373]

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ОФІЦІЙНОГО ЧЕСЬКОГО ДІЛОВОДСТВА

Ольга БЕЗУЛИК

Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України
вул. М.Грушевського, 4, Київ,

У статті розглядається лексичний склад текстів чеських ділових документів із метою окреслення основних тенденцій розвитку чеської мови, що знайшли своє відображення у мові офіційного чеського діловодства. Тенденції мови до адекватної передачі реальних фактів позначились на активному використанні у мові документів спеціальних термінів та термінологічних словосполучень. Ця тенденція визначила і характерні особливості лексичної системи мови чеських документів: явище мультивербалізації номінації (розкладання власне дієслова на позначення дії на синонімічне йому дієслівно-іменне словосполучення), використання поширених мовних конструкцій – мовних формул адміністративного характеру, аббревіатур, явище неологізації термінів, передусім, шляхом запозичення, як відображення загального процесу інтернаціоналізації лексики та витворення у мові одиниць для відображення процесів європейської інтеграції.

Ключові слова: чеські ділові документи, спеціальні терміни, термінологічні словосполучення, мультивербалізація, мовні формули адміністративного характеру, аббревіація, неологізація, запозичення.

На сучасному етапі розвитку чеської мови система мовних засобів текстів ділових документів (*právně-administrativní písemnosti*) становить максимально кодифіковане утворення, у якому зв'язок між комунікативною функцією і відповідними мовними засобами її передачі має облігаторний характер. Це дає підстави стверджувати про існування загальних особливостей мови текстів документів і про феномен ділової мови взагалі.

Проблемою мовної структури текстів чеських юридично-адміністративних документів (*právně-administrativní písemnosti*) як особливого утворення в системі національної мови серйозно займаються Я.Корженський, М.Томашек і В.Кнап. У своїх висновках вони спираються на дослідження юридичної мови англійських і американських мовознавців Д.Дейві, Д.Мелінкрофа, Г.Уїліамса. Й.Свейзла та ін. Зокрема, вже аксіомою стало твердження українських і американських авторів про функціональну зумовленість структури юридичної мови, на основі якого вони представляють систему вимог до текстів документів: точність, однозначність, стислість, зрозумілість, усталеність, безособовість, беземоційність, ефективність, структурованість. На необхідність проведення глибоких досліджень мовної структури документів вказує багато вчених, зокрема, Й.Краус, О.Екстнер, М.Свобода. Метою подібних розвідок має бути вироблення рекомендацій щодо найадекватнішого способу висловлення думки і найефективнішої реалізації авторського задуму.

У пропонованій статті розглядається лексичний склад ділових документів із метою окреслення основних тенденцій розвитку чеської мови, що проявились у мові офіційного діловодства.

Тенденція мови до адекватної передачі реальних фактів позначилась на активному використанні у мові документів термінів та термінологічних словосполучень. Склад термінів у мові документів визначається сферою суспільної діяльності, в якій використовується певний термін. Відповідно до різновиду права можна виділити тексти документів цивільного права (Plná moc k uzavření kupní smlouvy), господарського права (Společenská smlouva s.r.o., Sponzorská smlouva, Konkurenční smlouva), трудового права (Žádost o přijetí do pracovního poměru), авторського права (Obecná veřejná licence GNU), сімейного права (Návrh na rozvod manželství, Předmanželská smlouva), міжнародного права (Česká republika: partnerství pro vstup). До лексичного складу всіх наведених текстів входять одиниці юридичної термінологічної системи (zodpovědnost, stížnost, rozsudek, doporučení, ověření). У термінології більшості текстів, передусім, текстів господарського права, окрім юридичних, активно використовуються економічні терміни (výpočet, náklady, poplatek, směnka, podnikatelská činnost, investiční náklady, záruční oprava).

У сучасній чеській мові поширення набуло явище мультивербалізації номінації (multiverbalizace pojmenování), тобто, перетворення власне дієслова на позначення дії на синонімічне йому дієслівно-іменне словосполучення. Мультивербалізація вплинула і на формування лексичного складу мови документів, спричинивши активне творення відповідних одиниць. Наприклад: *podát/podávat* obžalobu/návrh/protest/prostředky/zprávy/vyjadření; *provádět/provést* propočít/kontrolu, vystavit formulář/kvitanci, poskytnout informaci, činit prohlášení, spěchat s odpovědí, potvrdit záznamem/podpisem, zavést opatření, zamítnout nároku.

До характерних особливостей мови документів відноситься використання поширених мовних конструкцій – мовних формул адміністративного характеру (мовних кліше). За категоріальною приналежністю головного члена мовних формул умовно можна виділити два основних види подібних конструкцій – іменні (nedodržení termínu dodávky, zhotovení na základě popisu a specifikaci, kontrola plnění opatření, ohrožení plnění stanovených lhůt) та дієслівні (zodpovídat za úkol, vyplatit kupní cenu, mít přednost před zákonem, splnit všechny závazky).

У мовних формулах заповнюються всі актуальні для конкретного тексту документа валентні позиції головної лексеми-терміна. За ступенем автоматизації такі мовні формули перебувають на межі між фразеологізмами і вільними синтаксичними словосполученнями, тому їх можна кваліфікувати як стандартизовані синтагми чи синтаксичні стандарти. Документи розрізняються інтенсивністю використання мовних формул – це залежить від ступеня творчої свободи автора. Відповідно тексти ділових листів, телефаксів, звітів зустрічей, комерційних пропозицій, протоколів характеризуються меншим ступенем інтенсивності використання мовних формул, ніж, наприклад, тексти різних угод (будуються за аналогічною стратегією текстотворення).

Активне використання у мові сучасних чеських документів дієслівно-іменних словосполучень та мовних формул адміністративного характеру відображає прагнення мовної системи до семантичної регулярності: ці мовні одиниці позначають поняття, для яких у мові немає відповідних лексем, і, таким чином, заповнюють порожню позицію у лексичній системі мови.

Цим зумовлене також застосування у мові документів наймолодшого способу словотвору – абрєвіації, спрямованого на створення коротких порівняно з вихідними

структурами і синонімічними до них номінаціями. Абревіація – дуже продуктивний спосіб словотвору у сучасній чеській мові: він сприяє більшій регламентації й упорядкуванню мовної системи, її стандартизації. У 2000 р. в Празі було видано “Великий словник абревіатур Європейського Союзу”¹. Поява цієї книги зумовлена необхідністю забезпечення входження чеської економіки в загальноєвропейський контекст. У Словнику представлені переважно абревіатури французького й англійського походження, які становлять особливу складність при прочитанні й ідентифікації значення.

Використання вказаних лексичних одиниць у мові документів забезпечує понятійну конкретність висловлення і сприяє реалізації у тексті документів інформативної функції. Важливу роль у цьому виконують запозичені іншомовні терміни.

Системним вивченням процесу запозичення займається неологія. Цей напрям лінгвістичних досліджень представлений монографією О.Мартінцової “Проблематика неологізмів у сучасній чеській літературній мові”², а також статтю М.Садлікової, М.Са-

вицького, Р.Шишкової “До конфронтаційного вивчення динаміки розвитку лексики”³. Багатий матеріал про запозичення у чеській мові містить розвідка З.Сохової та Б.Поштолкової “Що не знайдете в словниках”⁴.

Спостерігаючи за мовною ситуацією у країнах слов’янського світу, О.Тараненко відзначив потужну хвилю запозичень (в основному англоамериканізмів) в усіх слов’янських мовах. На його думку, вона стала наслідком “переходу до нових типів політичної та соціально-економічної організації суспільства з вільною стилістикою комунікації, новим номінативним набором і відкритістю до глобалізаційних процесів в економіці та культурі”⁵. Дослідник вважає, що наявність запозичень є ознакою розвитку мови: таким чином розвивається повна парадигма її соціального функціонування (як результат мовної політики держави). Такої думки дотримується і М.Паулеова. У своїй промові “Переклад на малі мови у процесі глобалізації” на конференції “Переклад на непоширені європейські мови”, що проходила у м. Смоленце у листопаді 2001 р., вона, зокрема, зазначала, що сьогодні чистота мови без іншомовних елементів просто неможлива⁶. Сильний вплив англійської мови на словацьку дослідниця оцінює позитивно, характеризуючи його як процес збагачення виражальних засобів мови.

Відоме дуже турботливе ставлення чеської громадськості до національної мови. Як приклад – пуристичний період у розвитку чеського мовознавства, яскраво представлений у статтях перших видань журналу “*Naše řeč*” (зокрема, статті з питань використання в чеських текстах слів іншомовного походження). Сучасна ж богемістична наука схильна вважати запозичення слів не результатом підкорення іншомовним впливам, а свідченням життєздатності мови і її активного ставлення до нових реалій та їх номінації.

Активізація процесу запозичення є відображенням загального процесу інтернаціоналізації, що спостерігається в сучасному лексичному складі чеської мови. Інтернаціоналізацію чеські лексикологи Й.Фліпец та Ф.Чермак трактують як активний “...процес за-

¹ *Elman J.* Velký slovník zkrátek Evropské unie. Praha, 2000.

² *Martincova O.* Problematika neologismů v současné spisované češtině. Praha, 1983.

³ *Sádlíková M., Savický N., Šišková R.* Ke konfrontačnímu studiu dynamiky slovní zásoby // *ČsR* 33. 1988. №2. S.56–60.

⁴ *Sochová Z., Poštolková B.* Co v slovnících nenajdete (Novinky v současné slovní zásobě) // *NR* 75. 1992. 2. S.225–246.

⁵ *Тараненко О.О.* Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні // *Мовознавство*. 2003. №2–3. С.48.

⁶ *Paulelová M.* Preklad do malých jazykov v procese globalizácie // *Preklad z/do málo rozšírených európskych jazykov*. Smolenský zámok. 3–7 novembra 2001. S.72–76).

позичення слів іншомовного походження, використання іншомовних елементів у творенні нових слів, утворення нових слів під впливом іншої мови (кальки, у тому числі семантичні) та перенесення певних іншомовних формальних і семантичних кліше у фразеології, передусім, в області політичної, спортивної та наукової фразеології⁷. Ст.Жажа у своєму виступі на XIII з'їзді славистів також відзначив поширення елементів інтернаціоналізації у слов'янських мовах. Цьому питанню присвячено і статтю Й.Газди⁸.

Особливості граматичної системи чеської мови зумовлюють переважання у її лексичній запозичень із частковою субституцією (loan-blends). За визначенням Е.Хаугена, це граматично оформлені запозичення з заміненними іншомовними афіксами. Специфіка такого лексичного запозичення полягає у тому, що слово береться "...не повністю, як повне, закінчене, граматично оформлене слово, а тільки, так би мовити, як більш-менш безформний кусок лексичного матеріалу, що отримує нову оформленість лише у системі, засобами іншої мови, мови, що запозичує"⁹. Це переважно латинізми, що потрапили в чеську мову за посередництвом англійської мови і часто мають характер європеїзмів або інтернаціоналізмів, наприклад: *akomodační* від англ. *accomodation*, *akreditovat* від англ. *accredit*, *akvizice* від англ. *acquisition*, *realita* від англ. *reality*, *provizorní* від англ. *provisional*, *preferenční* від англ. *preferential*.

Доречно відзначити таку ознаку термінів, як максимальна контекстуальна автономність. Саме з цією особливістю термінів пов'язаний той факт, що серед них трапляється велика кількість запозичень: такі запозичені терміни не мають "домашнього присмаку", тобто вони необтяжені вторинними прагматичними ознаками і дуже зручні через свій інтернаціональний характер. Отже, процес поширення понятійного апарату сучасної ділової мови супроводжується активізацією запозичення іншомовних термінологічних одиниць. У мові сучасного чеського діловодства це позначається на активізації впливу розвинених терміносистем германських мов (насамперед, англійської). Р.Іваницький у дисертаційному дослідженні "Лексикографічні аспекти нормалізації термінів" (1995) висловлює думку про те, що таким чином відбувається процес гармонізації термінології, створюються умови для ідентифікації у мові міжнародних стандартів, забезпечення її взаємодії з іншими мовами.

Як уже зазначалось, специфіка функціонування ділової мови зумовлює активне функціонування у її складі лексем юридичної та економічної термінологічних систем, тому йдеться передусім про запозичення юридичних термінів (назви предметів, дій, явищ, осіб тощо, які мають безпосереднє відношення до юриспруденції та сфери її функціонування у суспільстві) та термінів сфери економіки, комерційної діяльності та фінансування. Це саме ті галузі суспільних відносин, що розвиваються найшвидше, і, відповідно, потік нових слів у них настільки сильний, що мові не вистачає власних лексичних засобів для вираження того великого обсягу інформації, який має бути нею опрацьований для того, щоб вона була ефективним засобом комунікації.

Каталізатором змін, що відбуваються у сучасній чеській мові, є суспільні процеси, пов'язані зі вступом країни до Європейського союзу. Декларація Європейської ради, підписана в Мадриді у 1995 р., започаткувала новий етап європейської інтеграції, а саме – залучення до цього процесу колишніх країн Східного блоку. Інтерес до приєднання до ЄС активізував у цих країнах процес запозичення (та витворення на власному ґрунті) багатого корпусу мовних засобів європейської інтеграції. Відповід-

⁷ *Filipec J., Čermak F. Česká lexikologie. Praha, 1985. S.24–25.*

⁸ *Газда Й. Интернационализация как интегрирующий элемент языков средневропейского пространства // Litteraria humanitas ХІЮ Перекрестки культуры: Средняя Европа. Вро, 2002. С.131–142.*

⁹ *Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. Москва, 1956.*

но до §217 Римських договорів, мови усіх країн-членів ЄС визнаються офіційними й функціональними. Європа вважає мовне розмаїття своїм цінним спадком і запроваджує “антиглобалізаційні” заходи для забезпечення рівноправного функціонування всіх європейських мов. Це спонукає країни-кандидати здійснювати стандартизацію мовних засобів європейської інтеграції. Ян Коржевський називає стандартизацію світовою кодифікацією, проведення якої є серйозним завданням не тільки для професійних установ, що займаються мовою (академії наук та мовні кафедри університетів), вона вимагає запровадження також цілого комплексу заходів з боку держави¹⁰.

Чеська республіка як новий член європейського товариства підготувала перед вступом до ЄС цілий ряд документів (відповідні рішення парламенту, прохання про прийняття, двосторонню угоду із ЄС та ін.). Усі ці документи є джерелом мовних засобів європейської інтеграції, особливо відповідної термінології. Важливим процесом у рамках стандартизації цих мовних засобів є створення словників європейської інтеграції¹¹. У мові документів Європейського союзу часто спостерігається переклад термінів з англійської або французької мов, які є мовами адміністрації у Брюсселі. Це характерне для багатьох європейських мов явище, і можна спостерігати повну симетричність цих мовних засобів. Наприклад, у французькій, чеській та болгарській мовах:

1) conseil des ministres – Rada ministrů – Съвет на министрите;

2) libre circulation des personnes – Volný pohyb osob – Свободно движение на хора; або у англійській та чеській: territory of the community – Území společenství.

Утворення мовних засобів для обслуговування потреб європейської інтеграції як явище неологічне посилює не тільки тенденцію до інтернаціоналізації мови, а й протилежну до неї тенденцію до націоналізації. На такий вплив глобалізаційних процесів на мову вказує М.Грдлічка: “З одного боку, відбувається взаємовплив різних мов, викликаний зовнішньою дією глобалізації, намаганням віднайти універсальний спосіб порозуміння, а з другого боку, відбувається свідоме використання регіональних мов як прояв внутрішньої потреби ідентифікації”¹².

Досліджуючи сучасну українську лексику, О.Стишов зауважив подібні тенденції й у розвитку української мови: “З одного боку, це включення національної лексичної системи в інтернаціональні процеси... З другого боку, протидія лінгвістичної та культурно-мовної свідомості українського загалу бурхливому припливу чужомовних елементів як патогенному чинникові впливу, що руйнує національні лінгвальні основи”¹³.

З тенденцією до націоналізації пов’язана формальна та змістовна адаптація іновацій, яка полягає в поширенні так званих “вирівнювальних” процесів (vyuovňovací procesy). За визначенням О.Мартінцової, це використання, застосування питомого репертуару виражальних засобів та способів. В офіційній комунікації “вирівнювальні” процеси проявляються передусім у номінативній сфері, в утворенні власних відповідників запозичення лексемам, особливо англіцизмам: prosvěcování // prosvícení до screening (зіставлення юридичних норм із нормами Європейського союзу), prohlížeč до browser, reklamní proužek до banner. За походженням це переважно кальки або переклади. З огляду на надзвичайну близькість чеської та словацької мов, подібні процеси характеризують і розвиток словацької лексики. М.Паулеова у вже згаданій промові відзначала вплив

¹⁰ Kořenský J. Právní jazyk, právní komunikace // Stát a právo. 1989. №27. S.16.

¹¹ Tichý, L. a kolektiv. Dokumenty ke studiu evropského práva. Praha, 2003. Brdek M. a kolektiv. Trend v evropské sociální politice. Praha, 2003.

¹² Hrdlička Milan. Globalizace světa a její důsledky pro jazykovou a odbornou kompetenci při překladu. Odborná komunikace v zjednotnej Evropě. Banská Bystrice, 2–3 októbra 2002. S.42.

¹³ Стишов О.А.. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ, 2003.

глобалізації на “малі мови”, вона наводила приклади із словацької мови, де слова спочатку запозичаються у питомій формі (наприклад, hardware, software), згодом відбувається їх графічна адаптація відповідно до вимог словацької орфографії (klíring/clearing, imidž/image, biznis/business), але частіше з’являється словацький відповідник запозиченню – англійська мова виступає каталізатором словотвірних процесів у мові (joint venture/společný podnik, hardware/hardvér/technické vybavenie počítača). Таким чином, помітне намагання створювати власні мотивовані термінологічні одиниці на основі власного матеріалу. Часто запозичений термін і його чеський відповідник рівноправно функціонують у мові (territorial – územní/teritoriální, legal – legální/zákonný, authorized – autorizovaný/pověřený/oprávněný, distribution – distribuce/odbyt/rozložení), але при цьому помітні певні відмінності у їх функціонуванні: вони часто сполучаються із різними словами (kreditní/platební/úvěrová karta, kreditní převod, úvěrový rozbor), проявляють різну активність у творенні похідних слів (kredit – kreditní, úvěr – úvěrovat, úvěrový, úvěrní, úvěruschopný, úvěryshopnost). Використання чеських відповідників іншомовним термінам свідчить про демократичне намагання зробити ділову мову більш зрозумілою. Крім того, автор документа має певну свободу у виборі засобів адекватної передачі думки. Для порівняння можна згадати, що у німецьких юридичних документах накладено сувору заборону на використання синонімів з метою запобігти розхитуванню норми.

Окреслені основні тенденції розвитку лексичних засобів мови сучасних чеських ділових документів свідчать про активне відображення у цій мовній системі процесів загального розвитку чеської мови. Динаміка протікання цих процесів дає підстави стверджувати, що специфіка функціонування мовної системи текстів документів зумовила її особливу чутливість до суспільних змін, характерних для сучасного розвитку Чехії. Зазначені процеси є об’єктом вивчення неології, соціолінгвістики та загальної теорії мови, разом з тим, вони мають і свою специфіку, дослідження якої є актуальним завданням сучасної славістики.

TENDENTIOUS OF THE OFFICIAL CZECH PAPERS WORK DEVELOPMENT

Olga BEZULYK

O.O.Potebnia Institute of linguistic studies of the Ukrainian National Academy of Sciences
4, M.Hruszevskij st. Kyjiv

This article deals with the lexical structure of Czech official papers in order to clarify the main trends that influence the language of official Czech business correspondence. The language tendency to adequate expression of real facts causes the active usage of special terms and terminological combinations of words. It also provokes the appearance of such typical signs of business language as the phenomena of multiverbalization of nomination, the usage of expanded language constructions and abbreviations, the phenomena of neologization of terms. Most frequently the neologization is manifested in the usage of borrowings. That is the result of the general process of globalisation of vocabulary and expansion of special linguistic elements that reflect the process of European integration.

Key words: Czech official papers, special terms, terminological combinations of words, multiverbalization, administrative language constructions, abbreviations, neologization, borrowing.

